

УДК 282/288(477.8)/1987-1991

Іванна ГАВРИШ

*Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника***ОСОБЛИВОСТІ ПІДПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВЕНСТВА І
ВІРНИХ УГКЦ НА ТЕРЕНАХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
У 40-60-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано особливості підпільної діяльності духовенства і вірних УГКЦ на теренах Станіславівської єпархії у 40-60-ті роки ХХ ст. Особливу увагу автор звертає на формування структури підпільної Церкви, проведення таємних греко-католицьких богослужінь, відносини греко-католиків з православними, поширення протестів проти нелегального становища УГКЦ.

Ключові слова: *Львівський псевдособор, УГКЦ, Станіславівська єпархія, період підпілля, духовенство, миряни.*

Українська Греко-Католицька Церква (далі - УГКЦ) впродовж багатьох століть відігравала важливу роль у громадсько-політичному та релігійно-культурному житті Галичини. Виступаючи духовним натхненником українського народу у визвольних змаганнях, Церква становила значну небезпеку і тому стала об'єктом особливої уваги з боку владних структур сталінського партійно-тоталітарного режиму. Щоб надати актові «самоліквідації» УГКЦ правового оформлення, радянською владою було організовано і проведено 8-10 березня 1946 р. Львівський псевдособор, який прийняв рішення «скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 р., ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви» [17].

Незважаючи на «добровільне воз'єднання» із російським православ'ям, закриття та грабунок її храмів, заборону відправлення богослужінь, масові заслання непокірних священників у Сибір, УГКЦ не припинила свого існування, продовжуючи функціонувати в умовах підпілля [17]. Складовою інституцією Церкви була Станіславівська єпархія, до складу якої станом на червень 1945 р. входили Богородчанський, Городенківський, Гвіздецький, Жаб'євський, Жовтневий, Заболотівський, Коломийський, Косівський, Кутський, Ланчинський, Лисецький, Надвірнянський, Обертинський, Отинійський, Печеніжинський, Снятинський, Станіславський, Солотвинський, Тлумацький, Тисменицький, Чернелицький, Яблунівський і Яремчанський райони Станіславської області. Крім того, до складу Станіславівської єпархії належали два деканати - Бучацький і Гусятинський, які за адміністративно-територіальним поділом входили до складу

Тернопільської області [1, с. 26-27]. При цьому, варто відзначити, що такий поділ на єпархії і деканати в умовах підпільного служіння був досить умовним. «Парафією стала вся Україна і всі місця вивезення вірних» [10, с. 33].

У сучасній історичній науці окремі розвідки про греко-католицьку Станіславівську єпархію у період підпілля в контексті історії Церкви зробили Б. Боцюрків [3], І. Андрухів [1, 2], Я. Стоцький [20], В. Марчук [15] та ін. Однак досі бракує комплексного аналізу особливостей підпільної діяльності духовенства і вірних УГКЦ на території Станіславівської єпархії. Широкий доступ до заборонених праць, наукових досліджень західних вчених, архівних матеріалів дозволяє об'єктивно дати оцінку боротьбі греко-католиків проти релігійної політики радянської влади у 40-60-ті роки ХХ ст.

Перші роки нелегального існування УГКЦ були надзвичайно складними. Перед духовенством і мирянами стояло єдине завдання - вистояти у вірі і вижити серед несприятливих умов. Незважаючи на те, що видима структура УГКЦ була зруйнована арештами єпископату, Церкві вдалося в умовах переслідувань і глибокого підпілля зберегти неперервну тяглість єпископського служіння. Навесні 1945 р. станіславівський єпископ Григорій Хомишин, очікуючи арешту з боку органів КДБ, підготував собі заміну, висвятивши на підпільних єпископів-помічників о. Симеона Лукача, о. Степана Вапровича, о. Григорія Балагурака та о. Івана Слезюка [10, с. 17-18]. Після арешту єпископа Г. Хомишина, від травня 1945 р., уряд вікарія у Станіславській єпархії виконував ігумен василіанського монастиря Григорій (Володимир) Балагурак. За допомогою о. Романа Бахталовського йому вдавалося таємно керувати єпархіальним життям і навіть нелегально підтримувати зв'язок із Римом, доки їх обох не заарештували у 1949 р. [3, с. 101].

За словами уповноваженого у справах релігійних культів, із загальної кількості 270 греко-католицьких священників Тернопільської області - 200 виявили згоду возз'єднатися з московським православ'ям і мали на це відповідні довідки від «Ініціативної групи». Решта 70 щодо «возз'єднання» з РПЦ остаточно не визначилися, або прийняли рішення перейти в підпілля УГКЦ [20, с. 55]. У Станіславській області із 322 священників до «Ініціативної групи» вступило 269 [7, арк. 75-76].

На думку В. Пащенко, перехід на православ'я більшості священників був простою формальністю. Фактично у всіх храмах зберігається греко-католицьке начиння, що опосередковано свідчить лише про зовнішній перехід на православний обряд. Це змушені були визнавати і органи влади. Заступник уповноваженого Ради у справах РПЦ в УРСР Г. Катунін, проаналізувавши вищезгадані факти, писав: «Перемогою для переходу усіх церков на православний обряд є возз'єднане духовенство, котре у своїй абсолютній більшості зовсім не прагне поривати зв'язки з Ватиканом і відверто продемонструвати власну капітуляцію, зрікшись колишньої церковної і політичної діяльності» [16].

Чимало священнослужителів здатні були терпіти будь-які кривди й випробування і відмовлялись переходити у православ'я. Крім того, що ці священники старалися й надалі нелегально у церквах чи приватних будинках проводити богослужіння та відправляти релігійні обряди, вони ще й проводили «проти православної церкви, єпископа Антонія агітацію серед віруючих і священників» [5, арк. 45]. Так, о. Гончар із Жовтневого району у зверненні до своїх парафіян сказав, що «вам байдуже, яка буде служба проводитися...я присягав папі римському і не можу порушити клятву». Парох с. Жовтневе Левицький Кость проводив збір підписів серед віруючих за відновлення богослужіння за греко-католицьким обрядом, а о. Іван Романовський нелегально відправляв Літургію у себе на квартирі та по домівках жителів с. Пнів Надвірнянського району [5, арк. 45-46]. Слід зазначити, що такі випадки були не поодинокими. Для прикладу, у с. Радча Лисецького району Станіславської області приблизно до 1950 р. не було православного священника, але церква була відкрита. Люди самі кожної неділі сходилися до церкви і разом з дяком співали утреню чи Святу Літургію. Інколи приїжджав о. Остап Стернюк і вечорами відправляв Службу Божу у хатах вірних. Для конспірації вікна закривали веретами. Спочатку люди вночі приступали до святої сповіді, а перед ранком священник відправляв Літургію [14, с. 3]. У с. Дора Яремчанського району о. Казновський «зірвав пломбу з монашої церкви. кожної неділі та кожного свята відправляв богослужіння, хрестив дітей, вінчав та підправляв похоронні обряди». А згодом забрав культові речі з Церкви у свій будинок, де обладнав невеличку капличку і продовжував надавати релігійні послуги вірним [8, арк. 73].

Місця підпільних відправ умовно називалися станицями, які у Станіславівській єпархії почав запроваджувати о. Зеновій Кисілевський. До приходу священника у станиці вже все мало бути підготовлене до богослужіння - ризи, престіл, чаша [13, с. 14].

За відсутності священника, по селах люди збирались біля капличок і самі відчитували молебні, Святі Години, відспівували акафісти. Хтось із старших відчитував всі ектенії, просьби, а вірні відповідали, пропускаючи освячення [11, с. 9].

Незважаючи на всі зусилля пропагандистського і силового характеру, релігія залишалася панівною у свідомості більшості вірних УГКЦ. Місцевим органам влади та силовим структурам так і не вдалося повністю розправитися із «залишками уніатства» на території єпархії. Незначна частина священників та монахів продовжували свою нелегальну діяльність, а після смерті Й. Сталіна у 1953 р. активізували боротьбу за відновлення УГКЦ. На початку 1954 р. на території Станіславської області, за словами уповноваженого, проживало 35 «невоз'єднаних» священників, які «проводили свою огидливу антирадянську роботу серед віруючих» [2, с. 339]. Посиленню руху за відновлення УГКЦ на території Станіславщини сприяло повернення упродовж 1955-1956 рр. із тюрем і заслань майже 30 священників і монахів, з яких лише один перейшов у православ'я [9, арк. 23, 40]. Станом на

грудень 1956 р. у західних областях УРСР проживало 426 «невозз'єднаних» священиків, з яких 84 - на території Станіславської області [18, с. 120]. і 35 - на території Тернопільщини [20, с. 151].

Навесні 1956 р. з ув'язнення повернувся єпископ Іван Лятишевський, який після смерті Г. Хомишина вважався главою Станіславівської греко-католицької єпархії. Його повернення значно активізувало боротьбу, оскільки, на думку уповноваженого у справах релігії, єпископ став «духовним наставником» групи за відродження УГКЦ на чолі з о. А. Казновським [2, с. 343].

Залишаючись вірними Апостольському Престолу і не бажаючи приймати православ'я, вірні УГКЦ зближуються із римо-католиками і відвідують богослужіння у польських костелах. На 1958 р. із 500 осіб віруючих римо-католиків м. Станіслава «70-80 % склали греко-католики» [6, арк. 84]. Із повідомлення Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Полонника секретареві ЦК КПУ А. Скабі від 28 грудня 1959 р. дізнаємося, що «більшість парафіян Станіславського костелу становлять уніяти..., яких легко розпізнати по тому, як вони хрестяться. Вони не тільки відвідують богослужіння в костьолі, а й сповідаються в ксьондза, виконують усі католицькі обряди» [19, с. 334]. У своїх спогадах о. Роман Остап'як, який до висвячення на підпільного священика прислуговував у Станіславському костелі, відзначав, що сюди приходило багато українців із сіл, яких легко можна було впізнати по тому, «як хто клякає» [4].

Про зближення греко-католицького духовенства із римо-католицьким довідуємось із таємного листа Уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука від 4 серпня 1958 р. Останній вказував, що у «дні православних свят, які збігалися з празниками ліквідованої уніатської церкви. для віруючих організовували і проводили в римо-католицьких костелах церковні служби за греко-католицьким обрядом [19, с. 303].

Практика відвідування католицьких костелів після 1946 р. була спробою відмежуватися від російського православ'я. Римо-Католицька Церква (далі - РКЦ) вважалася «правдивою», оскільки підпорядковувалась Папі Римському. У зв'язку з цим у період підпілля загроза асиміляції з боку РКЦ вважалася набагато меншою, ніж з боку Російської Православної Церкви (далі - РПЦ). На думку дослідниці історії підпільної Церкви К. Будз, у греко-католиків спостерігалось стійке відчуття приналежності саме до «катакомбної» Церкви. Для вірних УГКЦ «відвідування костелу ніколи не було самодостатнім, а практикувалося лише як додаток до підпільних відправ чи літургії по радіо «Ватикан», і навіть під час римокатолицького богослужіння вірні УГКЦ хрестилися і ставали на коліна «посвоєму» [4].

Частина возз'єданого духовенства не дотримувалася догматів і обрядів московського православ'я. Ця ситуація мала свій вплив на релігійне життя єпархії загалом. З одного боку, УГКЦ офіційно не існувала, але в

підпіллі жила її релігійна традиція, з іншого - легально діяла впроваджена РПЦ, але реально в храмі відправлялися греко-католицькі служби, оскільки деякі священники де-факто залишалися греко-католиками за своїм духом і за богослужінням. Так, у с. Вовчинці православний священник Василь Гринишин відправляв усі богослужіння за католицьким обрядом. На той час православним єпископом станіславівським був Йосиф Сафраш, греко-католики ж перебували у підпорядкуванні кардинала Йосипа Сліпого. Тому досить важко було визначити, кого із них згадує отець на святій Літургії [12, с. 16].

Відомі численні випадки, коли «возз'єднані» священники зі згоди підпільного єпископа «відкликали» при свідках православ'я, часто формально залишаючись на своїй парафії. Наприклад, «підписаний» отець Олександр Ванджура практикував католицькі обряди, а про свою «подвійну» лояльність висловився так: «Практично так виглядало, що правив на парафії, а духом і серцем був прив'язаний до католицької церкви. І були підпільні єпископи, і я з ними мав контакт» [4].

У деяких родинах, щоб не привертати до себе увагу односельчан і державних органів влади, набула поширення традиція відвідування православних храмів для видимості. У своїх спогадах В. Періг, племінниця О. Климентія-Томи Когута, згадує, що святити воду чи паску вони завжди ходили до православного храму (хоча вдома мали все посвячене греко-католицьким священником), щоб менше було пересудів. Отець Когут закликав хоч раз на рік - на Великдень - іти до церкви, «бо від церкви відказуватись не можна», оскільки всі церкви були побудованими задовго до заборони УГКЦ, то вони є греко-католицькими, але забороняв цілувати хреста із рук православного священника [11, с. 2].

Таким чином, після ліквідаційного Львівського псевдособору 1946 р. УГКЦ офіційно була оголошена поза законом. Репресивні дії радянської влади, втрата матеріально-духовної бази частково послабили діяльність Греко-католицької Церкви на території краю, але остаточно її не знищили. Основними організаторами опору Церкви радянському насиллю залишалися патріоти-священники і єпископи, які підпільно проповідували Слово Боже, нелегально відправляли богослужіння перед закритими церквами і по домівках вірних. Міцна підтримка Церкви серед населення області, їхнє глибинне внутрішнє взаємопов'язання дозволила не тільки пережити перші десятиліття підпільної діяльності, але й вистояти у вірі та активізувати рух за відродження УГКЦ.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945-1961 рр. / Ігор Андрухів. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. - 84 с.
2. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. - Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. - 500 с.

3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950 рр.) / Б. Боцюрків. - Львів: Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. - 268 с.
4. Будз К. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946-1989 рр.). [Електронний ресурс] / К. Будз - Режим доступу: <http://history.ukma.edu.ua/docs/iournals/magisterium/41/budz.pdf>.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф. Р-388. (Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944-1989 рр.), оп. 1, спр. 5, 153 арк.
6. ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 21, 95 арк.
7. ДАІФО, ф. Р-389. (Уповноважений Ради в справах Православної Церкви при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944-1966 рр.), оп. 1, спр. 5, 146 арк.
8. ДАІФО, ф. Р-389, оп. 1, спр. 14, 183 арк.
9. ДАІФО, ф. Р-389, оп. 1, спр. 15, 162 арк.
10. До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. - Львів, 2012. - 79 с.
11. Інтерв'ю з п. Василюю Періг від 20.03.1994, м. Бучач. Інтерв'юер: Ярослав Стоцький// Архів Інституту Історії Церкви (далі - АІЦ), П-1-1-301, 22 с.
12. Інтерв'ю з п. Володимирою Кандюк від 30.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Наталія Павликівська// АІЦ, П-1-1-360, 27 с.
13. Інтерв'ю з о. Романом (Андрієм) Кияком від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Борис Гудзяк// АІЦ, П-1-1-900, 30 с.
14. Інтерв'ю з о. Романом Остап'яком від 02.06.1995, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Наталія Павликівська// АІЦ, П-1-1-518, 24 с.
15. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - 464 с.
16. Пашенко В. Українська Греко-Католицька Церква середини 40-50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2128/1/Paschenko.pdf>.
17. Стасюк І. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946-1989). [Електронний ресурс]. / І. М. Стасюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. - 2014. - № 784. - С. 224-230. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPDA_2014_784_34.pdf.
18. Сергійчук В. Греко-католицька церква у 1944-1973 рр. / В. Сергійчук // УІЖ. -1999. - №1. - С. 120.
19. Сергійчук С. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - К.: Дніпро, 2001. - 475 с.
20. Стоцький Я. Українська Греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.) / Ярослав Стоцький. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. - 432 с.

Ivanna HAVRYSH

**FEATURES OF UNDERGROUND ACTIVITY OF CLERGY AND
FAITHFUL OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH ON
THE TERRITORY OF STANISLAVIVS DIOCESE IN 40-60 YEARS OF
THE TWENTIETH CENTURY**

In the article (on the basis of published and archival documents and historiographical material) features of underground activity of clergy and faithful of the Ukrainian Greek Catholic Church on the territory of Stanislavivs diocese in 40-60 years of the twentieth century have been analyzed. Special attention the author pays to the formation of the structure of underground church, conducting secret Greek Catholic worship, Greek Catholic relations with the Orthodox, the spread of protests against the illegal status of Ukrainian Greek Catholic Church.

Keywords: *Lviv pseudocathedral, UGCC, the Diocese of Stanislaviv, underground period, priesthood, believers.*